

בשורת השדה

הושבנו את 'החקלאיות המודרנית' שלנו כדי לדבר על הנושא השורשי הזה של חקלאות בת ימינו, איך הן מצמיחות אותה ואיך, במעגל שמשקה ומפריח את עצמו, מצמיחה החקלאות אותן. הנשים המקסימות האלו יכולות לגרום ללב של כולנו להחסיר פעימה קטנטנה של קנאה. לחשוב על זה שמשוה באורח החיים שלהן מתחבר בכל זאת אל אורח החיים המסורתי של פעם, עושה משהו בלב. וגם על זה היה להן מה לומר.

פרי רוחן

אז קדימה, אל השדות: כאישה, כאם, כמי שחיה ועובדת בארץ ישראל, איזו משמעות יש עבורך לט"ו בשבט?

שברירי, שזה עתה הבקיע את הענף ומסתכל על העולם בעיניים ירוקות ותוהות. הן מכירות התבוננות בשמי ברזל אפורים בציפייה למטר. הריח האהוב עליהן ביותר הוא ריח אדמה צמאה ששותה את הגשם בהשתוקקות. קבלו את:

טליה שניידר מקריית יערים, מלמדת גינון אקולוגי וחקלאות בת קיימא, בעלת בית הספר לקיימות מקומית והוצאת הספרים 'יער' - הוצאת הספרים האקולוגית היחידה בארץ.

רחל רבינוביץ' מבית שמש, 'בשביל ארצי', עוסקת בתחום של איכות סביבה וקיימות, מדריכה להקמת גינות תבלין וירק בגנים, בבתי ספר ובמתנ"סים.

רבקה וויל, חקלאית מהמושב 'בית חלקיה'.

איפה צמח התפוח הזה, חמודי? שואלת אמא את הגאון הקטן תוך שהיא פולחת את הפרי ונותנת לו מנה עסיסית ומתוקה של בריאות.

"בסופר מרקט!" עונה הילדון, ופניה של אמא נופלות. בעצם, מדוע שילדי תשע"ח לא יחשבו שפירות מגיעים אל מדפי הסופר מרקט היישר מהמפעל שייצר אותם? הם לא באמת חוו את החיים בשדות, את האדמה המייחלת לגשם, את החרישה, הזריעה, ההשקיה והגיוזום. הם לא חוו את העמל, את ההמתנה ובסוף סוף סוף התהליך גם את הקטיפה.

נדיר מאוד בימינו למצוא אנשים שעדיין מחוברים לאדמה, ונדיר עוד יותר למצוא נשים שעוסקות בכך. תתפלאו, אבל יש נשים מהציבור שלנו שאכן עוסקות בחקלאות מסוגים שונים. הן מכירות מקרוב רגע ענוג של התבוננות בניצן קטן,

הן רואות את העולם בעיניים ירוקות. מכירות התבוננות בשמי ברזל אפורים בציפייה למטר. הריח האהוב עליהן ביותר הוא ריח אדמה צמאה ששותה את הגשם בהשתוקקות. קבלו אותן, את החקלאיות החרדיות, שעוסקות בעבודת האדמה | לשדה יצאנו רינה יגר

משנים את האקלים, וזו פעולה שכל ילד וילדה יכולים לעשות.

"חשבו ומצאו שאם כל משפחה בארץ תיטע שבעה עצים בשנה ותטפל בהם שני קיצים - האקלים בארץ יתרכך לאין ערוך. כולם מכירים את החוויה של הליכה בתוך חורשה באמצע הקיץ, את הקרירות המחיה הזאת. ט"ו בשבט הוא קודם כל חגם של שבעת המינים שנשתבחה בהם ארצנו, אבל הוא גם זמן להיזכר בעצים של יעקב אבינו: עצי זמרת הארץ, המזמרים בעולם. למה מזמרים? כי הם נותנים פרי בלי השקיה כלל. והם כוללים את השקדים, התאנים, שיזיפי בר ותפוחי בר, חרובים ועוד ועוד."

רחל: "לצערנו היום ילדים בטוחים שירקות גדלים בסופר... כל כך רחוקים מהטבע... אבותינו כולם היו חקלאים. עבודת האדמה הייתה חלק מהותי ובסיסי בעמנו."

"חקלאות מחנכת להרבה מאוד תכונות שלצערנו חסרות היום, כמו סבלנות למשל. אנחנו חיים בדור האינסטנט. אין סבלנות לכלום. רוצים הכל כאן ועכשיו. ילד שטומן זרע באדמה ורק אחרי חודשים צומח לו ירק, אוטומטית מפתח את מידת הסבלנות. מתוך החוויה הוא מפנים את מה שאלף הרצאות בנושא סבלנות לא יעשו. עבודת השדה מפתחת יכולות נוספות וחשובות: התבוננות, פליאה, חקר, הקשבה לעצמנו וממילא הקשבה לזולת."

הפרי שלי

איך הגעת בכלל לחקלאות? האם חקלאות היא לא עבודה גברית בעיקרה?

טליה: "למעשה האדמה היא מקבלת והגשם משפיע. נשים מבינות את ריפוי האדמה באופן שונה מהאופן הגברי שבו מתנהלת חקלאות אקסטנסיבית של מונו קולטורה (שיטת החקלאות בת ימינו, שבה שותלים מין אחד בלבד בכל פעם, ר"י).

"בשיטה שאני נוקטת, כאשר בונים את האדמה נכון, תהליך אורור האדמה מתרחש באופן טבעי. בחקלאות על פי שיטת הפרמקלצ'ר אין חורשים, אין הופכים את היוצרות: השורשים נמצאים למטה ואנחנו לא אמוצים להפוך את האדמה. העשבים נחוצים לבריאות האדמה והם אינם רעים. אין דבר כזה עשבים רעים. העשבים מזינים את האדמה במינרלים וחומרי תזונה. זו ראייה מאוד נשית לפיה לכל דבר יש תפקיד, דבר לא מיותר והכל נועד לתיוקן העולם."

רחל: "מאז שהייתי ילדה, תמיד אהבתי את הנושא והתחברתי אליו מאוד. הייתה לנו גינה שבה גידלנו ירקות ועוד, מגיל שמונה עשרה קיימתי חוגי טבע לילדים ובגיל תשע עשרה כבר הדרכתי טיולים בכל הארץ. "היום יש לי חברה בשם 'בשביל ארצי' שבה אנו עוסקים בכל מה שקשור לנושא. יש לנו צוות מדריכים ומדריכות. אנו עובדים בכל הארץ, בשיתוף עם משרדי ממשלה, עיריות, מתנ"סים, בתי ספר ועוד. ברוך השם יודעים היום להעריך את החשיבות של הנושא. השטחים והאופנים שבהם אני פועלת הם נשיים בהחלט."

רבקה: "נכנסתי לתחום פשוט מכורה המציאות. נישאתי לבן מושב שמתעסק עם חקלאות, וכדי לעזור לו נכנסתי גם אני לתמונה."

פרי עמלן

מה העירוניים של היום, שמעולם לא אכלו ירק שגידלו במו ידיהם, צריכים לדעת על עבודת האדמה?

טליה: "עבודת אדמה לא שייכת בלעדית רק לחקלאים, אלא לכל אדם. התורה מדברת בשפה של חקלאים, וכל אדם באשר הוא מתרגש ממראה של פרי או ירק הגדל לנגד עיניו."

"היום יש התעוררות גדולה לעניין החיבור בין יער לעיר. אלו אותן אותיות. סתם? לא ייתכן. כל ירושלמי 'של פעם' יודע שבין הבניינים בירושלים אפשר למצוא עצי פרי וחורשות, שניטעו לא כל כך מזמן. האם נניח לתופעה הזאת להיעלם? הרי ירושלים צריכה גינות נאה. היום כל גן צריך להיות קצת יערן, וכל יערן קצת גן. וכך נחזור לטפח את השטחים הריקים שבין הבניינים. גינות קהילתיות הן צו השעה היום! "בשתי השמיטות האחרונות הייתה התעוררות עצומה של אנשים מכל המגזרים לקום ולשמוט. מאות גנים לא דתיים בחרו לשמוט. למה? מה קרה להם? השמיטה היא החיבור הכי עמוק שלנו לתנועה של השפע של האדמה."

"הרש"ר הירש מסביר ששפע ושבע הן אותן מילים. היום יש בתי ספר בארץ שלוקחים את סדרות מערכי ההדרכה שאני יוצרת, ובליזוי ספרי הילדים האקולוגיים שכתבתי משנים את התודעה של התלמידים על הנושא ועל חשיבותו."

רבקה: "אנשים צריכים לדעת שחקלאות היא לא הוקוס פוקוס. כדאי להעריך את התוצר שנקטף בחסדי שמים אחרי הרבה עמל: נדרשת הכנת הקרקע מהיבטים שונים, לא פשוט להגיע לשטח שמתאים לזריעה. אחר כך מגיע תור הזריעה, וגם אז לא מובטח לנו שינבטו גידולי קרקע, שנובטים דווקא עם גשם, ושום מערכת השקיה לא תעזור."

"הגידולים שלנו הם גידולי פלחה, שמושתיים אך ורק על מתנת הגשם, ואנחנו תלויים בגשם בדיוק כמו לפני מאות ואלפי שנים. השנה זרענו וחייכנו לגשם, ואם לא הגשם של תחילת טבת, לא ניתן היה להפוך את השטח, והכל היה יורד לטמיון. לא פעם היעדר גשמי ברכה הוא ממש בגדר סכנה לכל."

מפרי ידיה

למה לא עדיף לקנות ירק בחנות וחסל? בינינו, אילו היינו חוזרים לימי קדם וכל אחד היה מגדל את תוצרתו בידיו, לא היה מספיק אוכל לכולם?

טליה: "באמת, יותר אקולוגי לתמוך בחקלאי מקומי ולקנות ישירות ממנו, מאשר לגדל עוד שק של תפוחי אדמה. מה שאומר: לא לקנות בסופר, אלא 'לעשות מינוי' אצל אחד ממאות החקלאים הזעירים שמגדלים בארץ, תוך שמירה שלא לזהם את האדמה ואת מי התהום, וגם לא לזהם לנו את הצלחת בחומרי דיזון רעילים כימיים, ולקנות מהם בכל שבוע. יש הרבה חוות זעירות כאלה שמספקות תוצרת מקומית מעולה, ומונעות ניצול של חקלאים. "אבל. יש אבל."

"אנו מחזירים את גידול המזון לבין הבניינים בעיר, וגם על הגנות, כמו הפרויקט על גג בניין כלל בירושלים ליד השוק, או בדיזינגוף סנטר בתל אביב. זהו מעשה חינוכי. מי שלא טעם ירק ישר מן האדמה - לא טעם ירק מימיו. ילדים שלא אוהבים ירקות, מתחילים להתענג על פרי ידיהם."

"ילד שהצלחה להנביט זרע, ראה אותו מתפתח וטיפל בו - מקבל ביטחון עצמי עצום. לא כל שכן מבוגר, או זקן. בגינות קהילתיות אנשים מתרגשים עד דמעות מאכילת תוצרת כפיהם. אולי זה מעט, אולי זה קטן - אבל קטן זה יפה. הפשטות של הייצור העצמי נוגעת עמוק בלבבות."

רחל: "גם אני קונה פירות וירקות, זו המציאות היום ואנחנו לא תלויים ממנה, אבל עם זה חושבת שיש משמעות אדירה להבנה

"החקלאות לא מתאימה למשקים קטנים. לא מבחינת הכלים הכבדים, לא מצד שיטת הגידול שגורסת גידול אחיד במסות גדולות, כאשר כל חקלאי משקיע בתחום אחר. אי אפשר לחזור אחורה בזמן זה גם לא משתלם... העולם השתנה, צורכי הדור שונים. צריך להתקדם, וחזרה למשקים עצמאיים היא חלום לא רלוונטי בכלל".

פרי הילולים

תוכלי להצביע על רגע מרגש בעבודת האדמה?

רחל: "יש הרבה. קשה לבחור... בגינה הקהילתית שאני מפעילה ההתרגשות האמיתית היא לראות איפה היינו פעם ואיפה אנחנו היום. התחלנו מחלקת אדמה מוזנחת ומלוכלכת. עמלנו קשה עם הילדים כדי לנקות ולהכין את הקרקע. בהשקעה ובהשקיה גידלנו עצי פרי וצמחי תבלין והנבטנו נבטים שונים.

"הפעילות בגינה נערכת בכל ראש חודש, ואין לתאר את ההתרגשות של הילדים ושלי מכל עלה, כל פרח, כל פרי שעולה. זה דבר שלא מתרגלים אליו. על זה אנחנו אומרים 'על ניסין שבכל יום'.

"היום הגינה היא חלקת אדמה פורחת ומטופחת שמושכת אליה את הילדים כל פעם מחדש. הנה למשל, מדי ראש חודש הגיע ילד בן עשר בערך שלא מדבר הרבה, ומעולם לא בלט באופן מיוחד. פעם אחת אמרה לי אמו שאין לה מילים לתאר מה עושה הגינה לבנה. הוא מחכה כל ראש חודש מחדש לחוויה, ובאותו ראש חודש הוא לא הסכים לצאת עם משפחתו לטיול המשפחתי על מנת שלא להפסיד את העבודה בגינה...

"ביחד שתינו תה מצמחים ששתלנו בעצמנו (יש כמוכן לחלוט בצורה שיהיה נקי מחרקים). ביחד הכנו שקיות של צמחי ריח להבדלה גם כן משתילים ששתלנו ביחד, ביחד התבוננו במגדירי הצמחים ובדקנו גם אילו ציפורים ופרפרים נמשכים לכל סוג של צמח. כל רגע כזה בפני עצמו הוא רגע מרגש ומרומם במיוחד".

טליה: "כל נבט שעולה - מרגש. כל סלט קטן אפילו או חביתה עם קצת ירק שגידלת בעצמך - מעוררת את הלב. רש"י כותב שגינת הירק היא 'כחצחצות הנפש'." "בספרי 'חוג טבע' - ספר עב כרס המכיל תמונות צבעוניות המתארות את העשייה שלי עם ילדים ומבוגרים במשך עשרים שנה - אני מתארת אינספור דברים קטנים וגדולים שכל אחד יכול לעשות כדי להתקרב לאדמה. "למה חוג טבע? הטבע מלשון 'הטבעה' - הקב"ה הטביע בעולמו חוקים שאנו נקראים לציית להם. החוקים הללו הם תמיד מעגליים, חגים במעגל. לכן חוג טבע. זו אחת הדרכים המרגשות ביותר לדעת את השם המהלך בגן".

רבקה: "רגע הקציר. אחרי עמל של תשעה חודשים, כשהגידולים הצליחו ויש מה לקטוף - זה רגע מרגש במיוחד! במיוחד מרגש לקצור חיטה. זו קצירה מסיבית מאוד. ביום אחד הכל נקצר. אלו רגעים כבירים ממש".

ורגע מעציב?

טליה: "אין. מה שיפה בעבודת האדמה הוא, שגם כאשר משהו לא עולה יפה, לא מצליח, וזה קורה הרבה, השתיל פשוט 'נבלע באדמה' - מתפרק ומתמוגג בתוכה עד שאיש לא יודע שהוא היה אמור לצמוח כאן.

"כוח ההתחדשות הזה הוא אחד מחוקי הטבע שטבע הקב"ה, חוקי הטבע המרכזיים המחיים ביותר באדמה. כל גן וגנית נחשפים אליהם. אם הגן נעצב מכך שה'עיצוב' שלו לא הצליח - יש לו עוד מה ללמוד ביראת השם... זה אומר שהוא לא מקבל את השותף שיש לו בגן, שמחליט אם מעשיו יצליחו אם לא".

רחל: "אולי מעציב שלא צומח, אבל אני רואה את זה כחלק מהלימוד שלא הכל מצליח בחיים. יש זרעים שלא צומחים. ככה זה. אחרי ניסיון של עשרים שנה למדתי שזה מחנך את הילדים וגם אותנו המבוגרים להתמודד עם כישלונות ולדעת להכיל אותם".

רבקה: "היו כמה פעמים שהיינו צריכים פשוט להפוך את כל האדמה כי הגידול לא הצליח. לפעמים עוד הספקנו להצמיח משהו אחר, ובפעמים אחרות היינו צריכים להמתין לעונת גידול מתאימה. זה קרה לא פעם כשלא ירד מספיק גשם, או אפילו כשציפורים אכלו הכל.

"קשה לראות חצי דונם שעומד כמו קרחת באמצע שטח פורח. הרגשתי לא אחת את התחושה של הזורעים בדמעה, שבסופו של תהליך יכולים לומר שזכו לקצור ברינה. עד שלא קוצרים לא תמיד יכולים לדעת מה הצליח ועד כמה. במיוחד קשה עם מטעים, שאת תוצרתם אפשר לראות רק כעבור שלוש שנים מלאות. נצרכת סבלנות רבה, ולא תמיד יש תוצאות".

פרי משמים

איפה הבצורת של השנה תופסת אותך ואת העשייה שלך?

רבקה: "קשה. ברוך השם זכינו שירד סופסוף גשם בתחילת-אמצע טבת והציל את הגידולים שלנו. אילולא כן, היינו מאבדים את הכל. עם זאת אנחנו עדיין מתפללים לעוד ועוד, ושהכל יתהפך לטובה..."

רחל: "אם לומר את האמת, זה לא קל. יום גשם הוא תמיד יום שמחה אצלי, לתפילה לגשם יש משמעות אצלי ואצל כל מי שעוסק בתחום. אתה מתחבר יותר לעונות השנה. בזמני בצורת אני יוצאת יותר להדריך טיולים - אבל מתפללת שזה לא יקרה..."

טליה: "מעולם לא הבנתי איך משהו מתלונן על גשם שמבטל לו טיול, או הורס לו את ההופעה החיצונית, או שסתם לא מתחשק לו חורף עכשיו. אין כמו חורף, אז השם בכבודו משקה את הגן. מערכת ההשקיה הכי נפלאה בעולם, היא ההשקיה שהשם שולח. גננים נושאים עיניים לשמים כל הזמן.

"השנה שתלנו בסתיו, אבל הגשם לא בא. לא מתחשק לנו לצאת ולהשקות, כי הרי זה הזמן שנועד לנו לנוח, והשם משקה ומגדל את הצמחים. אני כמעט ולא משקה, מחכה להשם שייגמור את המלאכה. החורף הוא לא הזמן לפתוח ברזים וטפטפות. "עם זאת, כבר ראינו בעבר שהשם כל יכול, וגם בשנה שהתחילה שחונה, פתאום הקב"ה הוריד בבת אחת את כל כמות הגשמים שאנו זקוקים לה בתוך שלושה ימים..."

"אמנם אין כמו תפוזת גשמים, קצת גשם בכל שבוע, אבל לו יתברך יש תוכניות משלו.

"בימים כאלה מה שכתוב בכל מזוזה מתעורר לנגד עינינו ביתר שאת: אם אנחנו נשמור על מצוותיו ונבחר בחיים של תורה - לא יחסרו לנו טל ומטר. זהו הסכם הגשם העתיק בינו יתברך לביננו".

פרי לדורות

הילדים שלך מתחברים לעשייה סביב האדמה והארץ?

רחל: "ברוך השם מאוד. יש לנו גינה שהם שותפים בה, אנחנו מטיילים איתם הרבה מאוד... מכירים את רוב הציפורים, עצים, פרחים שיש בארץ. תמיד יוצאים מצוידים במגדירים ובמשקפות, חיים את האדמה ואת הארץ הכי מקרוב שאפשר".

רבקה: "ילדיי ברובם לא עוסקים בתחום. בן אחד נשאר פה ואכן עוסק בעבודת האדמה, אבל זו עבודה לא פשוטה, בעיקר בגלל הקדשת הזמן והקושי בהבאת פועלים ובהיעדר ידיים עובדות. רובם העדיפו לפנות לתחומים אחרים, קלים יותר".

פרי האדמה

לו היית מרחיבה את פעילותך בתחום עבודת האדמה, לאן בדיוק היית לוקחת את זה?

טליה: "אני מרחיבה פעילות בלי הרף. מטפחת שתי גינות קהילתיות, מלמדת בכל מקום שמזמינים אותי, עובדת עם ארגונים גדולים וכותבת מערכי הדרכה לכל המגזרים שעוסקים תמיד בחיבור לאדמה מתוך היהדות ומתוך התורה."

"אני יוצרת ערכות יצירה מן הטבע לבתי ספר, הכל טבעי טבעי, כדי שהילדים יבואו במגע עם חומרים שמחיים את הנפש, ושלמורים היום אין גישה אליהם, מכיוון שכל מה שמוכרים בחנויות יצירה עשוי מחומרי גלם מעובדים פלסטיים. כמו כן אני מלמדת נשים ומקימה גינות - ומודה להשם על כל העשייה."

רחל: "חולמת להקים ולטפח גינות קהילתיות נוספות בכל מקום, וכמובן להרחיב ולהעמיק את פעילות 'בשביל ארצי' תוך יצירת שיתופי פעולה עם כל גורם שירצה להגיע לגינה ללמוד, לקבל השראה, ולפעול לטיפול הסביבה."

רבקה: "הייתי מתארגנת עם פועלים. הבאת פועלים מסובכת ומורכבת מבירוקרטיה לא פשוטה ומעלויות יקרות להחריד. כיום אנחנו עושים הכל לבד ומפסידים לא מעט מהמחסור בידיים עובדות."

המיקרופון פתוח. יש מסר להעביר לאומה?

טליה: "בעניין שימור העצים והטבע. החלום שלי הוא שכל ספרי הקודש בארץ ישראל יודפסו על נייר אקולוגי ובתהליך הדפסה ירוק. זה יהיה לדעתי קידוש שם שמים עצום. לצערי הרב הוצאת הספרים שלי היא היחידה בארץ שמדפיסה כך היום. בתי דפוס גורמים לזיהום של מי התהום וכריתת יערות. אפשר אחרת, והיום זה נגיש. זאת נוסף על הדפסת הספרים בארץ והשבת עטרה ליושנה גם בתעשיית הדפוס. חשוב לחזק את ידי העושים במלאכה כאן בארץ ולא להדפיס בטורקיה ובסין."

רחל: "אל תחכו שתהיו חולים או תצטרכו גינן טיפולי, תכניסו את הטבע כמניעה. הוא מחולל פלאות הן מבחינה פיזית והן מבחינה נפשית."

רבקה: "חשוב שלא להסתמך על גידולים של מדינות זרות. על הממשלה להבין שהחקלאות היא בסופו של דבר מה שמחזיק את האוכלוסייה כאן. צריך להיות מוכנים למקרים של אמברגו ושל בעיות אספקת מזון מחו"ל, ואם הממשלה מעוניינת להחזיק את החקלאות שעוד נשארה בארץ, עליה לתת לחקלאים את התנאים המתאימים. זה כולל פועלים, אספקת מים מוזלת והקלות."

"חקלאות פורחת מביאה ביטחון כלכלי למדינה, בפרט גידולי חיטה, אבל בכלל לא רק."

החקלאיות שלנו נפרדות ומסכות מבט אל השמים. לא פלא שב'ותן טל ומטר' הבא, עולה בדמיוני תמונה של הגידולים שלהן, שטופים במטר מבורך. ●

טליה: "ילדי מתחברים גם מתחברים, ובספרי 'חוג

טבע' תראי את ילדיי מככבים. הסיבה היא קודם כל, שהם יונקים את זה במטבח של הבית, בגינה של הבית, ובכל אופן ההתנהלות של הבית. זה טבעי להם."

"אצלנו לא מדברים על חשיבות הסביבה, זה פשוט נמצא. זה חלק מה'ואהבת' - גם אהבת השם, וגם אהבת החבר. אנחנו שומרים מאוד שלא יצטרכו לוותר על דברים שיש לילדים 'רגילים'. שיקבלו אותו דבר. מוותרים על חטיפים עם מונוסודיום גלוטמט או עם צבעי מאכל, אבל כן מקבלים חטיפי לשבת, וחלה לבנה לשבת ליד לחם השאור שלנו. אין להם צורך לחפש אצל השכנים השלמות לחסרים."

"עם זה הם יודעים שיש קו אדום. שאמא לא קונה פלסטיקים שנשברים אחרי רגע, שאמא מעדיפה לקנות בגדים בגמ"ח, שאמא כותבת ומלמדת את זה, שיש להם במטבח מעדנים טבעיים שמותר מהם כמה שרוצים כמו גלידה ביתית מפירות או גרנולה ביתית. הם יודעים את ההבדל בין עוגה של בית הכנסת לבין עוגה של אמא בלי סוכר..."